

ЎЗБЕКИСТОН ГЕОГРАФИЯ ЖАМИЯТИ

АХБОРОТИ

52-ЖИЛД

- за годы независимости и в условиях перехода к рыночным отношениям особым изменений в росте городов и формирования городских систем не происходило, отмечается слабое развитие функциональной и территориально-урбанистической структуры городов;

- одной из главных проблем развития городов и формирования городских систем в Узбекистане является развитие производственного потенциала, социальное развитие и оптимизация использования экономического потенциала регионов.

Ембергенов Н.Ж., Турсинов М.Ж*.

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА САНОАТ ТАРМОҚЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЖОЙЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада Қорақалпоғистон Республикаси саноат тармоқларининг ривожланиш муаммолари минтақа табиий ресурслари нуқтаи назаридан тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: саноат тармоқлари, табиий ресурслар, табиий шароит, ялпи ички маҳсулот, ялпи ҳудудий маҳсулот, меҳнат ресурси.

Проблемы организации и размещения отраслей промышленности в Республике Каракалпакстан

Аннотация: в статье рассматриваются проблемы развития отраслей промышленности с точки зрения природных ресурсов региона.

Ключевые слова: промышленные отрасли, природные ресурсы, природные явления, валовый внутренний продукт, валовый территориальный продукт, трудовые ресурсы.

Problems of organization and distribution of industrial branches in the Republic of Karakalpakstan

Annotation: in this article considered the problems development of industry branches from the point of view of the region's natural resources.

Key words: industrial branches, natural resources, natural phenomena, gross domestic product, gross territorial product, labor resources.

Кириш. Ер шарида иқлим, сув, тупроқ, рельеф, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, қазилма бойликлар каби табиий шароит ва ресурслар тенг тақсимланмаган. Айнан ушбу ҳолат география фанининг илмий ва амалий аҳамиятини асослаб, ҳудудий меҳнат тақсимотини белгилаб беради. Шу боис, ҳар бир мамлакатда саноат тармоқларини барқарор ривожлантириш, уни модернизациялаш ва ишлаб чиқариш кучларини ҳудудий ташкил этишда табиий шароит ва ресурслар катта аҳамият касб этади.

Саноат тармоқларини ҳудудий ташкил этиш ва уларни оқилона жойлаштириш истикболда аҳоли турмуш шароитини яхшилашга замин яратади. Таъкидлаб ўтилганидек, ҳар қандай мамлакат ёки минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши катор омилларга боғлиқ бўлиб, бунда асосан ҳудуд табиий хом ашё ресурсларининг аҳамияти каттадир. Мавжуд бундай омиллардан самарали фойдаланишнинг ўзига хослиги уни илмий жиҳатдан тадқиқ этилишини тақоза этади.

Ушбу масала бўйича Ҳукуматимиз томонидан 2017 йил 7 февралда қабул қилинган «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонининг учинчи йўналиши бевосита иқтисодий масалаларга қаратилган. Бунда марказдан олисда жойлашган ҳудудлар иқтисодиётини ривожлантиришда улардаги

*Ембергенов Наурызбай Жанабаевич – Қорақалпоқ давлат университети География кафедраси доценти. E-mail: e_navruzbey@mail.ru +998905766276

Турсинов Марат Жолдасбаевич – Қорақалпоқ давлат университети География кафедраси катта ўқитувчиси. E-mail: mtursinov67@mail.ru +998933643750

мавжуд табиий, минерал хом ашё ресурсларини ўзлаштириш ва улардан комплекс ва самарали фойдаланиш натижасида эришиш мумкинлиги таъкидлаб ўтилган¹.

Ишнинг мақсади ва вазифалари. Ишнинг асосий мақсади Қорақалпоғистон Республикаси саноат тармоқларини тадқиқ этиш, унинг вазифаси эса саноат тармоқларининг ривожланиш ва ташкил этилишида табиий ресурс омилининг аҳамиятини баҳолаш.

Асосий қисм. Қорақалпоғистон Республикаси мамлакатимизнинг чекка шимолигарбий қисмида, унинг саноат марказларидан нисбатан олисда жойлашган бўлиб, ҳудуди 166,6 минг км², аҳолиси эса 1817,5 минг кишига тенг (01.01.2017 й.). Қорақалпоғистон мамлакатимиз ҳудудининг 37,1 фоизини, аҳолисининг эса 5,6 фоизини ташкил этишига қарамасдан, ялпи ички маҳсулотининг (ЯИМ) 3,3 фоизини, шундан саноат 3,9 фоиз ҳамда кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 2,9 фоизини ташкил этди (2016). Ушбу кўрсаткич 2011 йили мос равишда 2,4%, 1,6% ва 2,7% ташкил этган. Бундан маълумки, сўнгги йилларда Қорақалпоғистон Республикасида саноат ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши кузатилаётган бўлсада, унинг иқтисодий ривожланганлик даражаси мамлакатимиз ўртача иқтисодий кўрсаткичларидан анча паст эканлигини кўришимиз мумкин. Бинобарин, ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажмини аҳоли улуши даражасига етказиш Қорақалпоғистонда қатор ижтимоий-иқтисодий муаммоларни бартараф этиш имкониятини беради. Бунинг учун минтақанинг саноат тармоқларини ривожлантиришда **табиий хом ашё ресурслари** асосий омил бўлиб ҳисобланади.

Ушбу омилга асосланиб Қорақалпоғистонда ЯХМ ҳажмини оширишда кўпроқ саноатни, айниқса нефт-газ, кимё, металлургия ва қурилиш саноати тармоқларини ривожлантириш мақсадга мувофиқдир. Бу эса, ўз навбатида минтақа иқтисодиётини ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ҳамда ижтимоий турмуш шароитини яхшилаш истиқболларини белгилайди.

Минтақа нефт-газ, кимё, темир ва қурилиш материаллари хом ашёси захираларига бой. Қорақалпоғистон ҳудудида топилган минерал ресурс захираларининг асосий қисми Нукус-Тошкент, Қўнғирот-Бейнов ва Нукус-Чимбой йўналишидаги транспорт тармоқлари атрофида жойлашганлиги иқтисодий жиҳатдан қулайлик яратиб, истиқболда ушбу транспорт йўлларига яқин шаҳар ва шаҳарчаларда саноат тармоқларини ривожлантириш имкониятларини белгилаб беради.

Қазилма бойликларнинг ҳудудий жойланишида, энг аввало, Султонувайс тизмасини кўрсатиш жоиз. Майдони унча катта бўлмаган мазкур ҳудудда рангли ва қора металллар, қурилиш саноати хом ашёсининг кўплаб конлари аниқланган. Улар жумласига мрамор, оҳақтош, гипс, мергел, фосфорит, олтин, темир рудаси, мис, қимматбаҳо тошлар, барит, тальк, абразив материаллар ва бошқалар киради. Лекин, саноат ишлаб чиқаришини ташкил қилиш учун келажакда ушбу бойликларнинг захираси, техник иқтисодий жиҳатларини мукамал ўрганишни талаб этади.

Султонувайс тизмаси Нукус-Тошкент автомобил йўли ва Нукус-Мискин-Учкудук-Тошкент темир йўли бўйида жойлашган. Бу эса мавжуд қазилма бойликларни қазиб олиш ва ташишда қулайликлар яратади. Шу билан бирга хом ашё ресурсларининг бир қисмини қайта ишлаш учун минтақада саноат корхоналарининг бунёд этилиши аҳоли ҳудудий таркибини яхшилаш ва иш билан таъминлашга олиб келади.

Қорақалпоғистонда тоғ-кон кимё хом ашё захиралари Қўнғирот шаҳрига яқин жойлашган Борса-Келмас (17,8 млрд т) ҳамда Қораўмбет (0,8 млрд т) каби конларида сульфат-магний, тош ва ош тузларининг жуда катта захиралари аниқланган. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Устюрт платоси нефт ва айниқса табиий газ конларига бой. Ушбу хом ашё турларини геологик қидирув ишларини олиб бориш ва қазиб олиш мақсадда кўплаб чет эл инвестициялари жалб этилган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.

Қорақалпоғистонда кимё саноати хом ашё захиралари Чимбой туманида Кушхонатов ва Кўнғирот шахрига яқин жойлашган Борса-Келмас (17,8 млрд т) ҳамда Қораўмбет (0,8 млрд т) каби конларида сульфат-магnezий, тош ва ош тузларининг жуда катта захиралари аниқланган.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Устюрт платоси нефт ва айникса табиий газ конларига бой. Ушбу хом ашё турларини геологик кидирув ишларини олиб бориш ва қазиб олиш мақсадда кўплаб чет эл инвестициялари жалб этилган. Геологик кидирув ишлари натижасида Ғарбий Борсакелмасда нефт конлари аниқланди. Демак, Шимолий минтақада, хусусан Устюрт текислиги ва Оролқум чўлидан нефт ва газ конларини кидириб топилиши келажакда Қорақалпоғистонда саноат ишлаб чиқаришни ривожлантириш истикболларини белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

Таъкидлаб ўтилганидек, Қорақалпоғистон кимё саноати хом ашё ресурслари захираларига бой. Ушбу минерал хом ашё ресурслари оғир саноатни ривожлантиришга кенг имкониятлар очиб беради. Шу ўринда айтиш жоизки, минтақада қазилма бойлик конларининг жойлашиши билан аҳоли манзилгоҳлари ўртасидаги номутонасибликлар ишлаб чиқаришни ҳудудий ташкил этиш муаммоларини вужудга келтиради. Бинобарин, ишлаб чиқаришни жойлаштириш ва ривожлантиришда транспорт тармоқларининг аҳамияти катта. Шу сабабдан келажакда саноатни муҳим транспорт йўллари ёки қазилма конларига яқин аҳоли манзилгоҳларида жойлаштириш имкониятлари кенг.

Минтақанинг хом ашё ресурсларига асосланиб, Жанубий Кореянинг Samsung Engineering, GS Engineering ва Hyundai Engineering компаниялари томонидан 2016 йили умумий қиймати 4,16 млрд АҚШ доллари миқдоридаги Сургул газ-кимё комплекси ишга туширилди. Ушбу комплекс тўлик қувватда йилига 4,5 млрд м куб газни қайта ишлаб, ундан 4 млрд м куб табиий газ, 400 минг т полиэтилен, 100 минг т полипропилен ва 100 минг т пиролизланган бензин тайёр маҳсулотлари ишлаб чиқарилмоқда. Бундан ташқари умумий қиймати 40,8 млн АҚШ долларига тенг бўлган Султон Увайс тизмасида “Қорақалпоқ цемент” заводи ишга туширилиб, йилига 1,2 млн т цемент ишлаб чиқармоқда. Шунингдек, ушбу ҳудудда Урал тоғ-кон металлургия комбинати билан ҳамкорликда Тебинбулок кони (заҳираси 3,5 млрд т) асосида умумий қиймати 1,5 млрд АҚШ долларига тенг бўлган йилига 1 млн т пўлат ишлаб чиқариш қувватига эга йирик металлургия комбинати курилиши бошланди.

Хулоса. Хулоса қилиб шуни айтиш жоизки, Қорақалпоғистонни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожлантиришда Ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган Ҳаракатлар стратегияси доирасида амалга оширилаётган ишлар муҳим аҳамиятга эга. Минтақанинг табиий ва минерал хом ашё захираларининг хилма-хил турларига бой бўлиши, унинг истикболда, айрим саноат тармоқларини ривожлантириш асосида, ялпи ички маҳсулот ҳажмини ошириш имкониятини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

2. Бекбулатова Г.А., Ембергенов Н.Ж., Турсьнов М.Ж. Экономикалық география. – Нөкис: Билим, 2012

3. Максаковский В.П. Общая экономическая и социальная география. – М.: ВЛАДОС, 2009.

4. Қорақалпоғистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. – Нукус, 2017.

МУНДАРИЖА:

ОГЛАВЛЕНИЕ:

ТАБИЙ ГЕОГРАФИЯ, ГЕОЭКОЛОГИЯ ВА ТАБИАТДАНФЙДАЛАНИШФИЗИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ, ГЕОЭКОЛОГИЯ И ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЕ

Попов В.А. О некоторых геолого-геоморфологических феноменах Узбекистанского сегмента Аральской впадины	3
Тошов Х.Р. “Муъжам ал-булдон” асари ва унинг муаллифи ҳақида	11
Абдуғаниев О.И. Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг эталон функцияси аҳамияти ва самарадорлигини баҳолаш	15
Крахмаль К.А., Абдуназаров У.К. Физико-географические особенности формирования палеоландшафтов Карамазарских гор в эоплейстоцене	22
Холикулов Ш.Т., Усмонов М.Р., Ибодуллаев Қ. Жиззах вилоятида экологик туризмни ривожлантириш истикболлари	25
Шарипов Ш.М. Ландшафт - илмий тадқиқот объекти сифатида	29
Султанов М.Қ. Тупроқ шўрланишини тадқиқ қилишнинг замонавий методлари	32
Холиқов Р., Абдурахмонов Д. Парагенетик ландшафтларнинг морфологик табақаланишига таъсир этувчи омиллар	37
Ходжиматов А.Н., Холмуродов Ш.А., Султанова Н.Р. Ҳаракатлар стратегияси ва география	39
Крахмаль К.А., Зокиров О.У. Палеоландшафтная зональность западного Тянь-шаня и особенности развития материальной культуры в эпоху раннего антропогена	43
Абдуғаниев О.И., Маҳкамов Э.Ғ. Давлат қўриқхонасини ташкил этиш – Марказий Фарғона табиатидан фойдаланишнинг оқилона йўли	47

ИҚТИСОДИЙ ВА ИЖТИМОЙ ГЕОГРАФИЯЭКОНОМИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ

Федорко В.Н. Некоторые этногеографические аспекты населения сопредельных с Узбекистаном стран Центральной Азии	54
Назаров М.И. Ўзбекистон қишлоқ туманлари ижтимоий инфратузилма салоҳиятининг минтақавий хусусиятлари	69
Рўзметов Д.Р. Енгил саноат тармоқлари жойланишининг омиллари ва ҳудудий ташкил этиш шакллари	74
Жумаханов Ш.З., Макулов Ж.Т. Марказий Осиё мамлакатларининг фавқулудда вазиятларни олдини олиш борасидаги ҳамкорлиги	78
Абдувалиев Ҳ. Аҳоли зичлиги билан ижтимоий-экологик вазиятнинг ўзаро боғлиқлиги (Фарғона вилояти мисолида)	81
Ибраимова А.А. Ўзбекистоннинг озиқ-овқат саноати ва унинг экспорт салоҳияти	84
Абдалова З.Т. Социально-экономическое развитие и особенности современных процессов урбанизации в Узбекистане	87
Ембергенов Н.Ж., Турсинов М.Ж. Қорақалпоғистон Республикасида саноат тармоқларини ташкил этиш ва жойлаштириш муаммолари	91
Ражабов Ф.Т., Тўраев Қ.Т. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида мулкчилик шаклларининг ўзгариши	94
Аманов А.К., Рўзметов Д.Р., Қурбонов Ш.Б. Аҳолининг енгил саноат маҳсулотлари билан таъминланишнинг ижтимоий ва табиий географик жиҳатлари	98
Ибраимова А.А., Абдурахмонова Ш. Ўзбекистоннинг қишлоқ хўжалик салоҳияти	101

ХОРИЖИЙ ҲАМКОРЛАР ТАДҚИҚОТЛАРИИССЛЕДОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ ПАРТНЁРОВ

Низамиев А. Г. К вопросу о структуре географической науки	104
Ивянов А.В., Яшков И.А. Сеть городских поселений Казахстана – модельный	111